

ДЕМОГРАФІЯ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 330.34, 332.02

JEL I 31, J 14, J 15

DOI: 10.35774/rarrpsu2024.29.121

Аліна ЖУКОВСЬКА

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту,
публічного управління та персоналу
Західноукраїнський національний університет
e-mail: zhukalina81@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0891-1952>

Дмитро ШУШПАНОВ

доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу демографічного моделювання та прогнозування,
Інститут демографії та проблем якості життя
Національної академії наук України, м. Київ
e-mail: shdg2011@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5220-3449>

ІНКЛЮЗИВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ПІДХОДИ ДО ВИМІРЮВАННЯ РІВНЯ ЇХ ІНКЛЮЗИВНОСТІ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Сучасні територіальні громади України стикаються з численними викликами, пов'язаними з соціальною та економічною нерівністю, інфраструктурною і транспортною недосконалістю, що вимагає застосування нових підходів до управління їх функціонуванням і розвитком. Інклюзивність територіальних громад стає важливим чинником забезпечення соціальної згуртованості та рівності можливостей для всіх мешканців.

Мета статті. Дослідити наукові підходи до тлумачення поняття «інклюзивна територіальна громада», визначити основні ознаки її інклюзивності, а також розробити систему показників для оцінювання рівня інклюзивності територіальних громад.

Методи дослідження. У статті застосовано методи системного, порівняльного і статистичного аналізу, а також методи групування для систематизації ознак інклюзивності територіальних громад та індикаторів для визначення рівня їх інклюзивності.

Результати. Запропоновано авторське визначення поняття «інклюзивна територіальна громада» та визначено ключові ознаки її інклюзивності, серед яких: фізична, економічна, цифрова, інформаційна інклюзивність, доступність публічних послуг, рівень громадської активності та соціальної згуртованості. Розроблено систему показників, які можуть використовуватися для оцінки рівня інклюзивності громад на основі офіційних статистичних даних.

Висновки. Розвиток інклюзивних територіальних громад необхідний для формування інклюзивного суспільства, у якому кожен мешканець має рівні можливості. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розроблення методичних рекомендацій щодо оцінювання рівня інклюзивності громад, аналіз впливу цифрових технологій на інклюзію, а також вивчення механізмів відновлення територіальних громад після війни.

Ключові слова: територіальна громада, інклюзивна територіальна громада, соціальна згуртованість, рівність можливостей, цифрова інклюзивність, публічні послуги, толерантність, соціальна інтеграція.

Формули: 0, **рис.:** 2, **табл.:** 3, **бібл.:** 29

Alina ZHUKOVSKA, Dmytro SHUSHPANOV

INCLUSIVE TERRITORIAL COMMUNITIES: CONCEPT, CHARACTERISTICS AND APPROACHES TO MEASURING THEIR INCLUSIVITY

ABSTRACT

Introduction. Modern territorial communities in Ukraine face numerous challenges, including social and economic inequality, infrastructural deficiencies, and limited access to transportation. These challenges necessitate the adoption of innovative approaches to the management and development of local communities. The concept of inclusivity has emerged as a critical factor in promoting social cohesion and ensuring equal opportunities for all residents.

Goal. This study aims to explore scholarly approaches to defining the concept of an inclusive territorial community, identify the key dimensions of its inclusivity, and develop a system of indicators for measuring the level of inclusivity in territorial communities.

Methods. The research methodology includes systematic, comparative, and statistical analysis, as well as classification and grouping methods for structuring the characteristics of inclusive territorial communities and identifying relevant indicators for assessment.

Results. The article presents an original definition of the concept of an inclusive territorial community and outlines its core characteristics: physical, economic, digital, and informational inclusivity; accessibility of public services; civic engagement; and social cohesion. A system of indicators is proposed, enabling the measurement of community inclusivity based on official statistical data and other reliable sources.

Conclusions. The development of inclusive territorial communities is a prerequisite for building an inclusive society in which all residents have equal opportunities for participation and development. Future research should focus on the elaboration of methodological guidelines for assessing inclusivity, exploring the role of digital technologies in fostering inclusion, and studying mechanisms for the post-war recovery of territorial communities.

Keywords: territorial community, inclusive territorial community, social cohesion, equal opportunities, digital inclusivity, public services, tolerance, social integration.

Formulas: 0, fig.: 2, tab.: 3, bibl.: 29

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні територіальні громади стикаються з широким колом різнопланових проблем, для розв'язання яких уже недостатньо наявних підходів і механізмів управління. Серед таких проблем варто виокремити: поглиблення економічної та соціальної нерівності; маргіналізацію вразливих груп населення (людей похилого віку, осіб з інвалідністю, жінок, дітей, представників етнічних, національних та інших меншин); прояви дискримінації за різними ознаками – статтю, віком, станом здоров'я, расою, національністю, етнічним походженням, віросповіданням, громадянством, мовою, сексуальною орієнтацією чи гендерною ідентичністю, місцем проживання, політичними переконаннями тощо; трансформації у соціально-демографічній структурі населення, зокрема його стрімке старіння; територіальну нерівність і виклики, зумовлені процесами децентралізації; недостатній рівень цифрової та фінансової грамотності населення; невідповідність інфраструктури потребам маломобільних груп; погіршення стану довкілля.

Усе це зумовлює необхідність перегляду усталених підходів до управління територіальними громадами та впровадження сучасних моделей, що ґрунтуються на принципах людиноцентризму та інклюзивності.

Аналіз досліджень і публікацій, де започатковано розв'язання проблеми. Проблема формування і розвитку інклюзивних територіальних громад є новою як для зарубіжної, так і для української наукової спільноти. Зважаючи на унікальність та актуальність зазначеної проблеми,

сучасні науковці часто обирають її темою своєї наукової діяльності. Так, теоретичні і прикладні аспекти формування та розвитку інклюзивних територіальних громад досліджують такі зарубіжні вчені, як: колектив французьких дослідників М. Брассер (англ. *M. Brasseur*), А. Бартолі (англ. *A. Bartoli*), Д. Шабо (англ. *D. Chabaud*), П. Груїз (англ. *P. Grouiez*) та Ж. Рюе (англ. *G. Rouet*), які працюють над вивченням практики облаштування інклюзивного простору, технологій створення інклюзивних територіальних громад, ролі в їх діяльності державних, приватних та асоціативних організацій [1; 2]; словенські науковці К. Скубіч Ерменц (англ. *K. Skubic Ermenc*) та Б. Мікулец (англ. *B. Mikulec*), які досліджують проблеми доступності освіти при формуванні інклюзивного середовища територіальних громад [3]; американський вчений К. Тимпе (англ. *K. Timpe*), який вивчає практичні аспекти розбудови громад, зручних і комфортних для людей з інвалідністю [4]; американська науковиця В. Девіс (англ. *V. Davis*), яка досліджує проблеми функціонування транспорту та розробляє рекомендації щодо формування інклюзивних транспортних мереж, доступних та комфортних для всіх членів громад [5]; британська вчена Х.Л. Крамм (англ. *H.L. Crumme*), яка вивчає проблеми формування та утримання архівів громад, організацію інклюзивного доступу до них та ведення інклюзивних записів [6]; американські та канадські науковці Дж. Барнс (англ. *J. Barnes*), М.Дж. Стівенс (англ. *M.J. Stevens*), Б.З. Екелунд (англ. *B.Z. Ekelund*), К. Перхам-Ліппман (англ. *K. Perham-Lippman*), які досліджують практичні аспекти інклюзивного лідерства територіальних громад [7].

Особливе місце серед територіальних громад посідають міські громади. Проблеми функціонування та розвитку інклюзивних міст вивчають такі науковці: британський вчений Р. Гемблтон (англ. *R. Hambleton*), який описує перспективи формування інклюзивного міського середовища з прогресивними цінностями: просуванням соціальної справедливості, дбайливим ставленням до навколишнього середовища та посиленням можливостей громади [8]; панамський науковець Н.А. Еспіно (англ. *N.A. Espino*), який вивчає проблеми міської сегрегації та пропонує практичні рішення для розбудови інклюзивних міст [9]; фінський дослідник А.-В. Антіройко (англ. *A.-V. Anttiroiko*) та голландський науковець М. де Йонг (англ. *M. de Jong*), які пропонують авторську концепцію інклюзивного міста та описують переваги від створення в ньому інклюзивного середовища [10]; французький дослідник Б. Ланвен (англ. *B. Lanvin*), який розробляє шляхи побудови розумних міст, орієнтованих на людину [11]; нідерландський вчений А. К. Шривастава (англ. *A. K. Srivastava*) та індійська науковиця І. А. Шривастава (англ. *I. A. Srivastava*), які вивчають тенденції урбанізації і містобудування, розробляють рекомендації щодо забезпечення інклюзивності, життєздатності та стійкості міських громад [12].

Українські вчені також активно досліджують інклюзивні підходи до функціонування та розвитку територіальних громад. Серед них варто відзначити І. Мацюка, який аналізує перспективи формування інклюзивних територіальних громад в умовах воєнного стану [13]; Т. Желюк, яка ідентифікує джерела фінансового забезпечення процесів створення та розвитку інклюзивних територіальних громад у період війни [14]; М. Адамчук-Короточку, яка вивчає джерела фінансування та механізми формування інклюзивного середовища територіальних громад [15]; а також О. Павлова, І. Павлову та О. Павлова, які досліджують інклюзивність територіальних громад і районів як сільсько-міських агломераційних утворень [16].

Серед дослідників інклюзивних міст доцільно відзначити: В. Ксендзук та І. Сергієнко, які проаналізували й узагальнили зарубіжний досвід упровадження інклюзивного підходу в процес функціонування європейських міст [17]; М. Карповець, який дослідив особливості організації інклюзивного міського середовища та запропонував альтернативні рішення в його плануванні [18]; І. Сергієнко, яка систематизувала особливості публічного управління сталим розвитком інклюзивного міста [19]; О. Шарлея, який дослідив особливості реалізації концепції інклюзивного міста у сфері міських комунікацій [20].

Незважаючи на значну кількість і багатогранність проаналізованих публікацій, в українській науковій літературі бракує комплексних досліджень, присвячених всебічному аналізу процесів формування та розвитку інклюзивних територіальних громад. Це підкреслює актуальність і своєчасність обраної тематики статті.

Метою статті є дослідження наукових підходів до тлумачення поняття «інклюзивна територіальна громада», визначення ключових ознак її інклюзивності, а також розроблення системи показників для оцінювання рівня інклюзивності територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Конституції України територіальна громада – це «жителі села, селища, міста чи добровільне об'єднання жителів кількох сіл у сільську громаду» [21]. Натомість Закон України «Про місцеве самоврядування» визначає територіальну громаду як «мешканці, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання мешканців кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр» [22].

Завдяки реформі децентралізації в Україні утворено 1469 територіальних громад, з яких: 409 – міські, 451 – селищні та 609 – сільські. Кількість територіальних громад у розрізі областей представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість територіальних громад в Україні у 2024 році

Область	Міські	Селищні	Сільські	Усього
Вінницька	18	22	23	63
Волинська	11	18	25	54
Дніпропетровська	20	29	37	86
Донецька	43	14	9	66
Житомирська	12	22	32	66
Закарпатська	11	18	35	64
Запорізька	14	18	35	67
Івано-Франківська	15	23	24	62
Київська	24	23	22	69
Кіровоградська	12	16	21	49
Луганська	20	13	4	37
Львівська	39	16	18	73
Миколаївська	9	18	25	52
Одеська	19	25	47	91
Полтавська	16	21	23	60
Рівненська	11	13	40	64
Сумська	15	15	21	51
Тернопільська	18	17	20	55
Харківська	17	27	12	56
Херсонська	9	20	20	49
Хмельницька	13	22	25	60
Черкаська	16	10	40	66
Чернівецька	11	7	34	52
Чернігівська	16	24	17	57
Загалом	409	451	609	1469

Примітка. Наведено за [23]

Протягом майже трьох років повномасштабної війни територіальні громади України зазнають значних втрат і руйнувань внаслідок обстрілів, ракетних ударів, бомбардувань та атак БпЛА, що завдають шкоди різним сферам життєдіяльності — освіті, медицині, культурі, інфраструктурі тощо.

Відповідно до дослідження, проведеного Українською Гельсінською спілкою з прав людини (УГСПЛ) за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) у межах Програми «Права людини в дії», з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну і до кінця 2023 року було зруйновано 380 та пошкоджено 3417 закладів освіти, що загалом становить 3797 об'єктів [24].

За даними Міністерства освіти і науки України (МОН), найбільших руйнувань і пошкоджень зазнали заклади освіти Донецькій (173 зруйновані, 631 пошкоджені), Харківській (51 та 579 відповідно), Херсонській (51 та 296), Дніпропетровській (10 і 301) та Миколаївській (33

і 246) областях. Мінімальні пошкодження зафіксовано в Тернопільській (1 об'єкт), Рівненській (2) та Вінницькій (4) областях. У Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській і Чернівецькій — руйнувань і пошкоджень не зафіксовано (рис. 1).

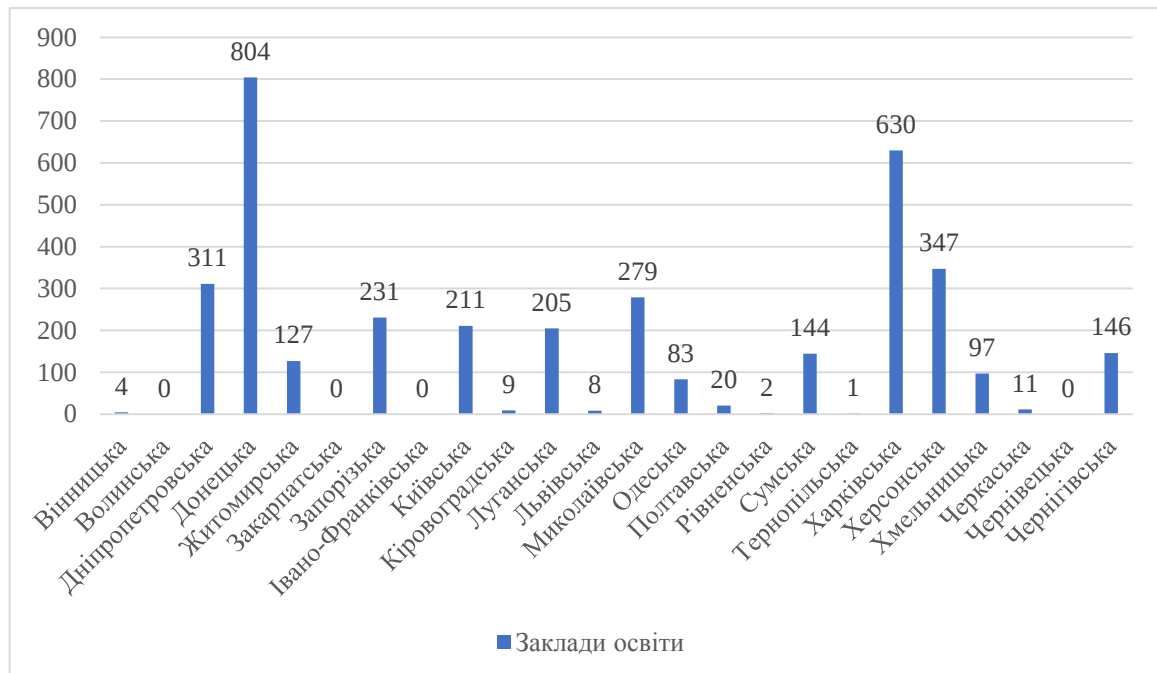

Рис. 1. Кількість зруйнованих та пошкоджених закладів освіти в розрізі регіонів за даними Міністерства освіти і науки України [24, с. 19]

За даними Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ), з початку повномасштабного вторгнення і станом на 4 січня 2024 року зафіксовано руйнування та пошкодження 1696 закладів охорони здоров'я, з яких: 195 – зруйновано, а 1501 – пошкоджено. Серед них повністю відновлено – 474 та частково відновлено – 383 заклади охорони здоров'я [24].

Найбільшу кількість пошкоджених і зруйнованих закладів охорони здоров'я обліковано в Харківській (348 закладів), Херсонській (204 заклади), Донецькій (257 закладів) та Миколаївській (165 закладів) областях [24] (рис. 2).

За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України (МКСК) внаслідок повномасштабного вторгнення армії РФ зазнали пошкодження і руйнувань 2093 об'єкти культурної інфраструктури.

Руйнувань зазнали заклади культури на території 290 територіальних громад (19,7 % від загальної кількості ОТГ), зокрема у Вінницькій області – 3,2 %, Дніпропетровській – 20,9 %, Донецькій – 87 %, Житомирській – 17 %, Закарпатській – 2 %, Запорізькій – 37,3 %, Київській – 27,1 %, Луганській – 46,2 %, Львівській – 5,5 %, Миколаївській – 44,2 %, Одеській – 9,9 %, Полтавській – 2 %, Сумській – 58,8 %, Харківській – 57,1 %, Херсонській – 43 %, Хмельницькій – 17 %, Черкаській – 6,1 %, Чернігівській – 47,4 %, Кіровоградській – 2 % областях та м. Києві [25].

Значних руйнувань та пошкоджень зазнала транспортна й енергетична інфраструктура територіальних громад України. За даними Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр., найбільші втрати спостерігаються в регіонах, у яких ведуться або велись активні бойові дії, – Донецькій, Луганській, Херсонській та Запорізькій областях, на які разом припадає понад 70 % руйнувань [26]. Внаслідок ведення бойових дій руйнувань зазнали дороги протяжністю 25,4 тис. км, 344 мости і мостових переходи державного та місцевого значення. Пошкоджено 2862 та знищено 2891 майнових об'єктів залізничної транспортної інфраструктури та залізничного рухомого складу [26]. Більше ніж половина об'єктів енергетичної інфраструктури зазнали руйнувань внаслідок масованих ракетних обстрілів.

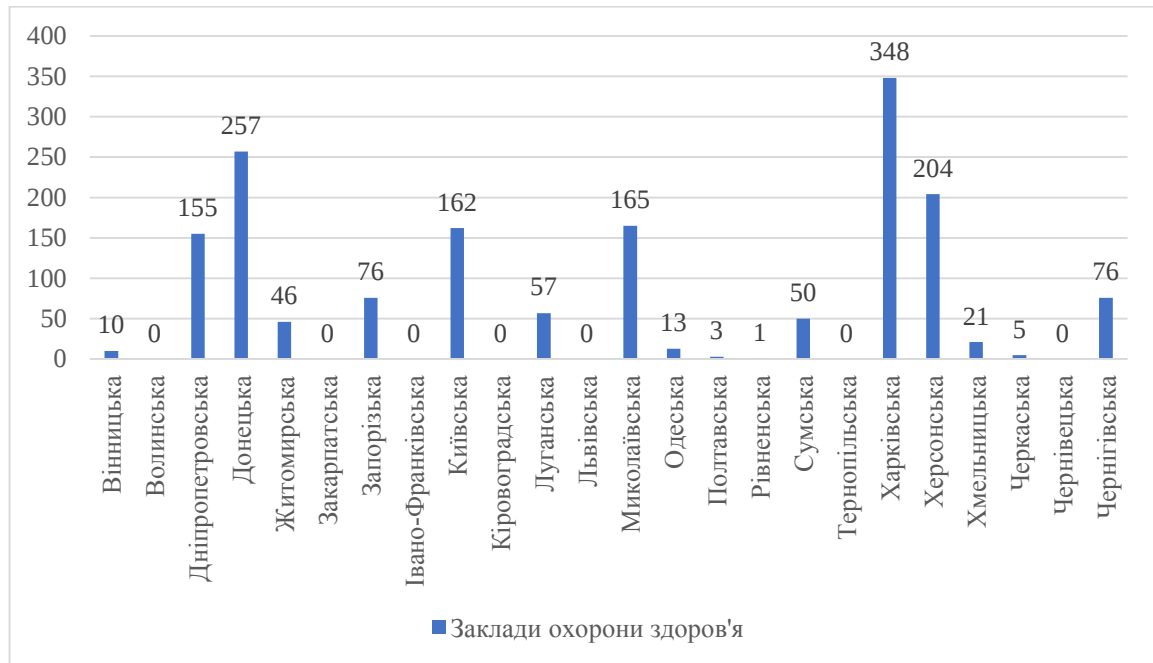

Рис. 2. Кількість зруйнованих та пошкоджених закладів охорони здоров'я в розрізі регіонів за даними Міністерства охорони здоров'я України [24, с. 28]

Важливо зазначити, що, попри безперервні масовані обстріли, ракетні удари, бомбардування та атаки БПЛА, зокрема і прифронтових територій, наша держава й територіальні громади постійно відновлюють зруйновані та пошкоджені заклади освіти й охорони здоров'я, транспортну та енергетичну інфраструктуру для забезпечення доступу населення до освітніх, медичних і транспортних послуг. Проте для всебічного відродження України необхідний комплексний підхід до відновлення територіальних громад.

У 2024 році в Україні активізувалася робота з розробки та впровадження програм комплексного відновлення територій. Станом на грудень 2023 р. приблизно 200 територіальних громад здійснюють або завершують розробку таких програм. З огляду на загальну кількість територіальних громад в Україні (1469), цей показник може видаватися відносно невисоким. Проте аналіз динаміки впровадження програм свідчить про поступове зростання їхньої кількості. Зокрема, у березні 2024 року розробкою програм комплексного відновлення займалася 151 територіальна громада, а до кінця року їхня кількість зростає ще на 49. Варто зазначити, що методичні засади розробки цих програм були офіційно презентовані лише у 2023 році. Отже, спостерігається позитивна динаміка впровадження цього підходу до відновлення територій, що свідчить про поступове нарощування спроможності місцевих органів самоврядування до стратегічного планування відновлення.

У процесі розробки програм комплексного відновлення територіальних громад насамперед треба пов'язувати такі проблеми:

- недостатня якість програм. Не всі територіальні громади володіють достатнім ресурсним, кадровим або експертним потенціалом для розробки комплексних та ефективних програм відновлення. Це може зумовити ризики застосування формальних підходів, які не враховують специфічних місцевих потреб, довгострокових соціально-економічних пріоритетів або екологічних стандартів.

- низька громадська активність та участь. На сьогодні рівень громадської активності та залученості залишається низьким. Основними чинниками цього є недостатній рівень поінформованості населення, відсутність механізмів зворотного зв'язку, а також низький рівень довіри до органів місцевого самоврядування.

- недостатнє фінансове забезпечення програм. Незважаючи на значний обсяг міжнародної

допомоги, фінансове забезпечення програм відновлення залишається недостатнім. Багато громад стикаються з труднощами у залученні додаткових інвестицій, зокрема через складні бюрократичні процедури, обмеженість власних ресурсів та нестачу спеціалізованих фінансових інструментів.

- необхідність упровадження екологічних стандартів. Заплановані відновлювальні заходи і процеси мають відповідати сучасним екологічним вимогам та принципам сталого розвитку. Однак під час розробки таких заходів дуже часто ігнорується екологічна складова, що може призводити до порушення екологічних норм і негативних довгострокових наслідків для навколишнього середовища.

- необхідність створення інклюзивного середовища територіальних громад. Значна частина програм відновлення не враховує принципів доступності та інклюзивності, що унеможливорює повноцінну участь осіб з інвалідністю, людей похилого віку та інших маломобільних груп у житті громади. Серед основних проблем — відсутність безбар'єрної архітектури, обмежений доступ до соціальних, освітніх і медичних послуг, недоступність громадського транспорту, а також недостатній рівень цифрової інклюзивності. Відсутність комплексного підходу до розв'язання цих питань поглиблює соціальну ізоляцію та обмежує реалізацію прав окремих груп населення на рівноправну участь у суспільному житті.

Зазначаючи важливість усіх виявлених проблем, у цій статті ми зосереджуємо увагу на розробці заходів комплексного відновлення територіальних громад на засадах людиноцентричного та інклюзивного підходів.

Інклюзивний підхід до управління територіальними громадами передбачає забезпечення рівноправної участі всіх мешканців у життєдіяльності громади, включно з ухваленням рішень щодо її функціонування та розвитку, з акцентом на впровадження партисипативної демократії; створення умов для працевлаштування та економічної інтеграції всіх членів громади; підвищення доступності публічних послуг — адміністративних, освітніх, медичних, транспортних тощо; забезпечення рівного доступу до цифрових технологій, інтернету та електронних послуг для кожного члена громади; розширення можливостей доступу громадян і підприємств до фінансових послуг, зокрема банківських рахунків, кредитування, страхування, інвестицій та електронних платежів; неухильне дотримання принципів рівності та недискримінації в усіх сферах життєдіяльності громади.

Загалом, інклюзивний підхід до управління територіальними громадами сприяє підвищенню соціальної згуртованості, забезпеченню сталого розвитку та підвищенню якості життя всіх мешканців.

Під поняттям «інклюзивна територіальна громада» пропонуємо розуміти групу громадян, об'єднаних спільним місцем проживання, які усвідомлюють різноманітність і унікальність навколишнього світу, виявляють толерантність до відмінностей у поглядах, переконаннях і способі життя своїх сусідів, соціально згуртованими та громадсько активними. Інклюзивна громада створює середовище, в якому кожен її член має змогу задовольнити власні потреби та реалізувати свій потенціал — право на освіту, охорону здоров'я, працевлаштування, соціальний захист, а також участь у процесах ухвалення важливих рішень, що стосуються життєдіяльності громади. У зв'язку з цим поняття «інклюзивна територіальна громада» та «інклюзивне середовище територіальних громад» є тісно взаємопов'язаними і взаємозалежними.

Поняття «інклюзивне середовище територіальних громад» пропонуємо трактувати як інвестиційно привабливу, гендерно орієнтовану, людиноцентричну, комфортну, екологічно чисту територію з розвиненою інфраструктурою, ефективно функціонуючим малим та середнім бізнесом, із дієздатним урядуванням та активною спільнотою жителів, у якій кожен член громади може реалізувати свій потенціал і задовольнити власні потреби незалежно від віку, статі, фізичних та фінансових можливостей, національності та віросповідання [28, с. 43].

Запропоновані підходи до тлумачення наведених вище понять дають підстави сформулювати перелік ознак інклюзивності територіальних громад (табл. 2).

Таблиця 2

Ознаки інклюзивності територіальних громад

Групи ознаки	Ознаки
Фізична інклюзивність	– інклюзивність інфраструктури (наявність пандусів, ліфтів, адаптованих доріг і тротуарів); – інклюзивність громадського транспорту (зручність розташування зупинок, різноманітність форм оплати за транспортні послуги, наявність у транспорті спеціальних місць та підйомників); – інклюзивний простір у громадських установах (школах, закладах охорони здоров'я, ЦНАПах, культурних центрах)
Економічна інклюзивність	– наявність програм підтримки зайнятості молоді, жінок, людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни; – розвиток інклюзивного підприємництва (жіночого, молодіжного, «срібного», ветеранського); – створення інклюзивних робочих місць для ветеранів війни; – ціни, адаптовані до фінансових можливостей жителів громади; – фінансова доступність житла та посиленість житлово-комунальних послуг; – розвиток фінансової грамотності населення громади
Інклюзивність публічних послуг	– інклюзивність освітнього середовища (адаптація освітніх програм та освітнього середовища до запитів дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами, практикування альтернативних форм навчання); – інклюзивність медичних послуг (наявність можливості отримати якісні медичні послуги для всіх категорій громадян); – активна робота із малозабезпеченими і соціально вразливими категоріями населення; – розвиток цифрових способів надання публічних послуг
Цифрова інклюзивність	– доступність широкопasmового інтернету для всіх мешканців громади; – забезпеченість населення громади цифровими пристроями; – навчання цифрових навичок для різних груп населення; – доступність цифрової освіти для дітей та молоді; – наявність цифрових послуг місцевого самоврядування; – розвиток електронної демократії; – підтримка цифрового підприємництва та віддаленої зайнятості; – розвиток цифрової грамотності населення громади
Інформаційна інклюзивність	– фізична доступність інформації (дублювання важливої інформації у форматах, адаптованих для осіб із порушеннями зору (шрифт Брайля, аудіоверсії); – відкритість місцевої влади та комунікація з громадянами; – інтерактивність та двостороння комунікація мешканців громади з владою; – розвиток незалежних локальних медіа, що висвітлюють події громади; – боротьба з дезінформацією та маніпуляціями
Суспільна та громадська інклюзивність	– упровадження принципів недискримінації у місцевій політиці й управлінні; – залучення представників вразливих груп у громадські ради, консультаційні органи; – прозорість і підзвітність місцевої влади; – залучення всіх категорій населення до громадських обговорень; – розвиток партисипативної демократії; – гуманітарна допомога для всіх, хто цього потребує; – підтримка молоді та літніх людей (наявність центрів дозвілля, освіти, розвитку для різних вікових груп); – підтримка волонтерських ініціатив та соціальних проектів
Толерантність і соціальна згуртованість	– визнання різноманіття як цінності громади; – активна боротьба з будь-якими проявами ксенофобії, сексизму, ейджизму та ін.; – спільні заходи для соціальної згуртованості (фестивалі, форуми, дні громади)

Примітка. Запропоновано автором

Для оцінки рівня інклюзивності територіальних громад для кожного виду ознак доцільно розробити набір конкретних показників, за якими здійснюватиметься оцінювання. У табл. 3 наведено рекомендований перелік таких показників.

Таблиця 3

Показники для вимірювання інклюзивності територіальних громад

Групи ознаки	Показники
Фізична інклюзивність	– частка об'єктів соціальної інфраструктури, обладнаних для осіб з інвалідністю (наприклад, наявність пандусів, ліфтів, спеціальних туалетів); – частка громадського транспорту, пристосованого для перевезення осіб з обмеженими можливостями (наявність низькопідлогових автобусів, спеціальних місць); – кількість освітніх закладів, пристосованих для навчання осіб з інвалідністю (наявність спеціального обладнання, ресурсних кімнат); – доступність медичних закладів для осіб з обмеженими можливостями (наявність спеціального обладнання, доступних приміщень)
Економічна інклюзивність	– рівень зайнятості населення, включаючи осіб з інвалідністю (частка працевлаштованих осіб з інвалідністю від загальної кількості працездатного населення); – середній дохід на душу населення, розподілений за соціальними групами (аналіз диференціації доходів між різними верствами населення); – рівень бідності (частка населення, що проживає за межею бідності); – доступність фінансових послуг (кількість відділень банків, банкоматів на 10 000 населення, частка населення, що користується банківськими послугами)
Інклюзивність публічних послуг	– частка закладів охорони здоров'я, обладнаних для осіб з інвалідністю (наявність пандусів, ліфтів, спеціальних туалетів); – кількість освітніх закладів, пристосованих для навчання осіб з інвалідністю (наявність спеціального обладнання, ресурсних кімнат); – рівень задоволеності населення якістю публічних послуг (за даними соціологічних опитувань)
Цифрова інклюзивність	– частка домогосподарств, що мають доступ до інтернету; – кількість користувачів електронних державних послуг (напр., портал «Дія»); – рівень цифрової грамотності населення (за результатами спеціальних досліджень); – кількість публічних місць з безкоштовним Wi-Fi доступом
Інформаційна інклюзивність	– наявність офіційного вебсайту органу місцевого самоврядування, адаптованого до потреб осіб з інвалідністю (наприклад, підтримка екранних зчитувачів); – кількість інформаційних матеріалів, доступних шрифтом Брайля або в аудіоформаті; – частка офіційних заходів, що забезпечують переклад жестовою мовою; – рівень обізнаності населення про місцеві події та новини (за даними опитувань)
Суспільна та громадська інклюзивність	– кількість громадських організацій на 10 000 населення; – рівень участі населення у громадських слуханнях та обговореннях; – частка населення, залученого до волонтерської діяльності; – рівень довіри до місцевих органів влади (за даними соціологічних опитувань)
Толерантність і соціальна згуртованість	– індекс соціальної згуртованості (за даними спеціалізованих досліджень); – кількість зареєстрованих випадків дискримінації або злочинів на ґрунті ненависті; – рівень міжетнічної та міжрелігійної толерантності (за даними опитувань); – частка населення, що бере участь у заходах, спрямованих на підвищення соціальної згуртованості (фестивалі, спільні проекти)

Примітка. Запропоновано автором

Дані для аналізу показників, запропонованих в табл. 3, можуть бути отримані з офіційних публікацій Державної служби статистики України, а також із результатів соціологічних досліджень та звітів громадських організацій.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що формування та розвиток інклюзивних територіальних громад є одним із ключових напрямів сталого розвитку сучасного суспільства. Інклюзивність громад сприяє посиленню соціальної згуртованості, покращенню якості життя всіх мешканців, а також забезпеченню рівного доступу до участі в соціально-економічних процесах на місцевому рівні.

У ході дослідження:

- визначено основні виклики на шляху до формування інклюзивних територіальних громад, серед яких: недостатнє фінансове забезпечення, низький рівень громадської активності, обмежені цифрові навички населення, а також недостатня адаптованість інфраструктури до потреб маломобільних груп населення;

- запропоновано визначення поняття «інклюзивна територіальна громада», під яким рекомендовано розуміти спільноту, що забезпечує рівний доступ до соціальних, економічних, інформаційних, цифрових і громадських ресурсів для всіх категорій населення – незалежно від їхніх фізичних, соціальних чи економічних особливостей;

- розроблено основні групи ознак інклюзивності територіальних громад, серед яких: фізична інклюзивність (доступність інфраструктури, транспорту, громадських закладів); економічна інклюзивність (рівність можливостей у працевлаштуванні, доступність товарів і послуг, фінансова доступність житла); інклюзивність публічних послуг (доступ до освіти, медичної допомоги, адміністративних послуг, системи соціального захисту); цифрова інклюзивність (наявність доступу до інтернету, цифрових сервісів, інструментів електронного врядування); інформаційна інклюзивність (доступність офіційної інформації для всіх груп населення, боротьба з дезінформацією); суспільна та громадська інклюзивність (участь громадян у процесах ухвалення рішень, підтримка громадських ініціатив); толерантність і соціальна згуртованість (недопущення дискримінації, активна взаємодія між різними соціальними групами).

- запропоновано систему показників для оцінювання рівня інклюзивності територіальних громад, що ґрунтується на даних Держстату України, результатах соціологічних досліджень і звітах громадських організацій.

Подальші дослідження у сфері формування та розвитку інклюзивних територіальних громад можуть бути зосереджені на кількох ключових напрямках. Зокрема, перспективним є розроблення методичних рекомендацій щодо оцінювання рівня інклюзивності громад з урахуванням міжнародних стандартів та національного контексту. Важливим завданням є також вивчення впливу війни на процеси інклюзивного розвитку, а також визначення механізмів адаптації й відновлення територіальних громад у післявоєнний період. Особливої уваги потребують питання цифрової інклюзивності, зокрема підвищення рівня цифрової грамотності населення, розширення доступу до онлайн-послуг та оцінка ефективності застосування цифрових інструментів місцевого самоврядування. Крім того, доцільним є проведення оцінки рівня соціальної згуртованості громад у контексті досягнення інклюзивності — шляхом аналізу громадянської активності, участі населення в ініціативах розвитку, а також рівня толерантності та взаємодії між різними соціальними групами. Отримані результати можуть слугувати науково-методичною основою для розробки стратегій сталого розвитку територіальних громад України з урахуванням принципів інклюзії.

Література:

1. Brasseur M., Bartoli A., Chabaud D., Grouiez P., Rouet G. Inclusive Territories 1: Role of Enterprises and Organizations. 2023. URL: <https://doi.org/10.1002/9781394255535>
2. Brasseur M., Bartoli A., Chabaud D. Inclusive Territories 2: Role of Institutions and Local

- Actors. 2024. URL: <https://buchlandung.de/shop/item/9781394277605/inclusive-territories-2-von-martine-brasseur-annie-bartoli-didier-chabaud-u-a-e-book-pdf>
3. Skubic Ermenc K., Mikulec B. Building inclusive communities through education and learning. Publisher: Cambridge Scholars Publishing. 2019. 264 p.
 4. Timpe K. Disability and Inclusive Communities (Calvin Shorts). Publisher: Calvin College Press. 2018. 118 p.
 5. Davis V. Inclusive Transportation: A Manifesto for Repairing Divided Communities. Publisher: Island Press. 2023. 176 p.
 6. Crumme H.L. Building Representative Community Archives: Inclusive Strategies in Practice. Publisher: ALA Editions. 2024. 288 p.
 7. Barnes J., Stevens M.J., Ekelund B.Z., Perham-Lippman K. Inclusive Leadership: Equity and Belonging in Our Communities (Building Leadership Bridges). Publisher: Emerald Publishing Limited. 2023. 304 p.
 8. Hambleton R. Leading the Inclusive City: Place-Based Innovation for a Bounded Planet. Publisher: Policy Press. 2014. 416 p.
 9. Espino N.A. Building the Inclusive City: Theory and Practice for Confronting Urban Segregation (Routledge Research in Planning and Urban Design). Publisher: Routledge. 2015. 156 p.
 10. Anttiroiko A.-V., Jong M. The Inclusive City: The Theory and Practice of Creating Shared Urban Prosperity. Publisher: Palgrave Pivot. 2020. 191 p.
 11. Lanvin B. Prosperous and Inclusive Cities: How smart cities can reduce global inequalities by promoting local and inclusive property. Publisher: IMD International. 2024. 196 p.
 12. Srivastava A.K., Srivastava I.A. Cities: Inclusive, Liveable, and Sustainable (Routledge Studies in Urbanism and the City). Publisher: Routledge. 2025. 412 p.
 13. Мацюк І. Аналіз можливостей інклюзивного розвитку територіальних громад в умовах воєнного стану. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023, № 33, с. 19-27. URL: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-19-27>
 14. Желюк Т., Жуковська А. Джерела фінансового забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С. 183-202. URL: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183>
 15. Адамчук-Коротичка М.А. Механізми фінансування програм інклюзивного розвитку за умов децентралізації. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Том. 6. № 1. С. 58-67. URL: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2021-1-7>
 16. Павлов О.І., Павлова І.О., Павлов О.І. Інклюзивність об'єднаних територіальних громад на районів України. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-82>
 17. Ксендзук В., Сергієнко І. Зарубіжний досвід впровадження стратегії інклюзивного міста в країнах ЄС. *Society and Security*. 2023. № 1(1). С. 61-74. URL: [https://doi.org/10.26642/sas-2023-1\(1\)-61-74](https://doi.org/10.26642/sas-2023-1(1)-61-74)
 18. Карповець М. Тактичний урбанізм і перформативність: до питання інклюзивного міста. Соціокультурні виклики сучасності: потреба у теоретичному осмисленні: колективна монографія; за ред. М. Петрушкевич. Острог. Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. С. 139-153. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8673/1/3%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%E2%80%93%20print.pdf>
 19. Сергієнко І.Г. Публічне управління сталим розвитком інклюзивного міста. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі публічного управління та адміністрування. 2023. 258 с. URL: <https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8377/%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1>

[%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y](#)

20. Шарлей О.В. Реалізація концепції інклюзивного міста в сфері міських комунікацій. *Науковий вісник будівництва*. 2019. Т. 95, № 1. С. 82-87. URL: <https://svc.kname.edu.ua/index.php/svc/article/view/235/231>

21. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K?an=827569>

22. Про місцеве самоврядування: Закон України 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

23. Децентралізація – головний інформаційний портал реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada>

24. Дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини «Два роки під прицілом. Медичні та освітні заклади, з якими воює Росія». URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Press_Med_Osvit_CoverA4-1-1.pdf

25. 2024 об'єкти культурної інфраструктури зазнали пошкоджень чи руйнувань через російську агресію. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/2024-obyekty-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkodzhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/>

26. Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр.: Постанова Кабінету міністрів України від 13 серпня 2024 р. № 940. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP240940?an=1>

27. Рік відновлення: як громади України рухаються до сталого розвитку в умовах викликів. URL: <https://spilnohub.org/rik-vidnovlennya-yak-gromady-ukrayiny-ruhayutsya-do-stalogo-rozvytku-v-umovah-vyklykiv/>

28. Жуковська А. Детермінанти інклюзивного розвитку муніципальних утворень. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2020. Вип. 25. С. 42-48. URL: <http://rarrpsu.wunu.edu.ua/index.php/rarrpsu/article/viewFile/369/386>

29. Жуковська А., Желюк Т. Інклюзивний розвиток територіальних громад в умовах війни та післявоєнної відбудови. *Вісник економіки*. 2024. Вип. 4. С. 24-45. URL: <https://doi.org/10.35774/visnyk2024.04.024>

References

1. Brasseur, M., Bartoli, A., Chabaud, D., Grouiez, P., & Rouet, G. (2023). Inclusive territories 1: Role of enterprises and organizations. Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781394255535> [in English]
2. Brasseur, M., Bartoli, A., & Chabaud, D. (2024). Inclusive territories 2: Role of institutions and local actors. Buchlandung. <https://buchlandung.de/shop/item/9781394277605/inclusive-territories-2-von-martine-brasseur-annie-bartoli-didier-chabaud-u-a-e-book-pdf> [in English]
3. Skubic Ermenc, K., & Mikulec, B. (2019). Building inclusive communities through education and learning. Cambridge Scholars Publishing. 264 p. [in English]
4. Timpe, K. (2018). Disability and inclusive communities (Calvin Shorts). Calvin College Press. 118 p. [in English]
5. Davis, V. (2023). Inclusive transportation: A manifesto for repairing divided communities. Island Press. 176 p. [in English]
6. Crumme, H. L. (2024). Building representative community archives: Inclusive strategies in practice. ALA Editions. 288 p. [in English]
7. Barnes, J., Stevens, M. J., Ekelund, B. Z., & Perham-Lippman, K. (2023). Inclusive leadership: Equity and belonging in our communities (Building Leadership Bridges). Emerald Publishing Limited. 304 p. [in English]
8. Hambleton, R. (2014). Leading the inclusive city: Place-based innovation for a bounded planet. Policy Press. 416 p. [in English]
9. Espino, N. A. (2015). Building the inclusive city: Theory and practice for confronting urban

segregation (Routledge Research in Planning and Urban Design). Routledge. 156 p. [in English]

10. Anttiroiko, A.-V., & Jong, M. (2020). The inclusive city: The theory and practice of creating shared urban prosperity. Palgrave Pivot. 191 p. [in English]

11. Lanvin, B. (2024). Prosperous and inclusive cities: How smart cities can reduce global inequalities by promoting local and inclusive property. IMD International. 196 p. [in English]

12. Srivastava, A. K., & Srivastava, I. A. (2025). Cities: Inclusive, liveable, and sustainable (Routledge Studies in Urbanism and the City). Routledge. 412 p. [in English]

13. Masiuk, I. (2023). Analiz mozhlyvostei inkluzyvnoho rozvytku terytorialnykh hromad v umovakh voiennoho stanu [Analysis of opportunities for inclusive development of territorial communities under martial law]. Ekonomichnyi chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky [Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University], (33), 19–27. <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-01-19-27> [in Ukraine]

14. Zheliuk, T., & Zhukovska, A. (2022). Dzherela finansovoho zabezpechennia inkluzyvnoho rozvytku terytorialnykh hromad [Sources of financial support for the inclusive development of territorial communities]. Visnyk ekonomiky [Bulletin of Economics], (3), 183–202. <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183> [in Ukraine]

15. Adamchuk-Korotytska, M. A. (2021). Mekhanizmy finansuvannia proham inkluzyvnoho rozvytku za umov detsentralizatsii [Mechanisms for financing inclusive development programs under decentralization conditions]. Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky [Ukrainian Journal of Applied Economics], 6(1), 58–67. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2021-1-7> [in Ukraine]

16. Pavlov, O. I., Pavlova, I. O., Pavlov, O. I. (2022). Inkluzyvnist obiednanykh terytorialnykh hromad na raioniv Ukrainy [Inclusivity of united territorial communities in Ukraine's districts]. Ekonomika ta suspilstvo [Economy and Society], (42). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-82> [in Ukraine]

17. Ksenzduk, V., & Serhienko, I. (2023). Zarubizhnyi dosvid vprovadzhennia stratehii inkluzyvnoho mista v krainakh YeS [Foreign experience in implementing the strategy of an inclusive city in EU countries]. Society and Security, 1(1), 61–74. [https://doi.org/10.26642/sas-2023-1\(1\)-61-74](https://doi.org/10.26642/sas-2023-1(1)-61-74) [in Ukraine]

18. Karpovets, M. (2022). Taktychnyi urbanizm i performatyvnist: do pytannia inkluzyvnoho mista [Tactical urbanism and performativity: Towards the issue of an inclusive city]. In M. Petrushkevych (Ed.), Sotsiokulturni vyklyky suchasnosti: potreba u teoretychnomu osmyslenni: kolektyvna monohrafiia [Socio-cultural challenges of modernity: The need for theoretical comprehension: Collective monograph] (pp. 139–153). Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [Publishing House of the National University "Ostroh Academy"]. <https://eprints.ua.edu/id/eprint/8673/1/3%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%E2%80%93%20print.pdf> [in Ukraine]

19. Serhienko, I. H. (2023). Publichne upravlinnia stal'yi rozvytkom inkluzyvnoho mista [Public governance of sustainable development of an inclusive city] (Doctoral dissertation). <https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8377/%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukraine]

20. Sharlei, O. V. (2019). Realizatsiia kontseptsii inkluzyvnoho mista v sferi miskykh komunikatsii [Implementation of the concept of an inclusive city in the field of urban communications]. Naukovyi visnyk budivnytstva [Scientific Bulletin of Construction], 95(1), 82–87. <https://svc.kname.edu.ua/index.php/svc/article/view/235/231> [in Ukraine]

21. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K?an=827569> [in Ukraine]

22. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997). Pro mistseve samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku No. 280/97-VR [On local self-government: Law of Ukraine No. 280/97-VR of May 21, 1997]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukraine]

23. Decentralization. (n.d.). Detsentralizatsiia – holovnyi informatsiinyi portal reformy mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady [Decentralization – the main information portal for local self-government reform and territorial organization of power]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/newgromada> [in Ukraine]
24. Ukrainian Helsinki Human Rights Union. (2024). Dva roky pid pritsilom: Medychni ta osviti zaklady, z yakymy voiuie Rosiia [Two years under fire: Medical and educational institutions targeted by Russia]. Available at: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Press_Med_Osvit_CoverA4-1-1.pdf [in Ukraine]
25. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. (2024). 2024 obiekty kulturnoi infrastruktury zaznaly poshkodzhen chy ruinuvan cherez rosiisku ahresiui [2024 cultural infrastructure objects damaged or destroyed due to Russian aggression]. Available at: <https://mcsc.gov.ua/news/2024-obyekty-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkodzhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/> [in Ukraine]
26. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). Pro vnesennia zmin do Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 rr.: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 serpnia 2024 r. No. 940 [On amendments to the State Strategy for Regional Development for 2021-2027: Resolution No. 940 of August 13, 2024]. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/KP240940?an=1> [in Ukraine]
27. SpilnoHub. (2024). Rik vidnovlennia: yak hromady Ukrainy rukhaiutsia do staloho rozvytku v umovakh vyklykiv [The year of recovery: How Ukrainian communities are moving towards sustainable development in times of challenges]. Available at: <https://spilnohub.org/rik-vidnovlennya-yak-gromady-ukrayiny-ruhayutsya-do-stalogo-rozvytku-v-umovah-vyklykiv/> [in Ukraine]
28. Zhukovska, A. (2020). Determinanty inkliuzyvnoho rozvytku munitsypalnykh utvoren [Determinants of inclusive development of municipal formations]. Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy [Regional Aspects of Development of Productive Forces of Ukraine], (25), 42–48. Available at: <http://rarrpsu.wunu.edu.ua/index.php/rarrpsu/article/viewFile/369/386> [in Ukraine]
29. Zhukovska, A., & Zheliuk, T. (2024). Inkliuzyvnyi rozvytok terytorialnykh hromad v umovakh viiny ta pisliavoiennoi vidbudovy [Inclusive development of territorial communities during war and post-war recovery]. Visnyk ekonomiky [Bulletin of Economics], (4), 24–45. <https://doi.org/10.35774/visnyk2024.04.024> [in Ukraine]

Статтю отримано 11 листопада 2024 року.